

Mashxuraxon ROZIQOVA,

O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti stajyor o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchisi

E – mail : mashxuraroziqova1986@gmail.com , ORCID:

O‘zDJTU professori, DSc M.Umarova taqrizi asosida

THE ARTISTIC REPRESENTATION OF HUMAN–WILDLIFE RELATIONSHIPS IN CONTEMPORARY AMERICAN AND UZBEK LITERATURE

Annotation

This article examines the emergence and development of ecocriticism and explores its theoretical and methodological foundations in contemporary literary studies. It also presents a comparative ecocritical analysis of Bryce Andrews's "Down from the Mountain: The Life and Death of a Grizzly Bear" and Normurod Norqobilov's "Ovul oralagan bo'ri". The findings reveal that both works portray the relationship between humans and wildlife through the perspectives of ecological awareness, biodiversity conservation, and human responsibility toward nature. The study demonstrates the potential of ecocritical methodology for the comparative analysis of contemporary American and Uzbek literature.

Key words: Ecocriticism, environmental literary criticism, human–nature relationship, wildlife, grizzly bear, wolf, comparative literature, ecological consciousness.

ZAMONAVIY AMERIKA VA O‘ZBEK ADABIYOTIDA INSON VA YOVVOYI TABIAT MUNOSABATLARINING BADIY TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ekokritikaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, uning zamonaviy adabiyotshunoslikdagi nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, Brays Andryuvsning "Down from the Mountain: The Life and Death of a Grizzly Bear" hamda Normurod Norqobilovning "Ovul oralagan bo'ri" asarlari ekokritik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida har ikki asarda inson va yovvoyi tabiat o'rtasidagi munosabat ekologik tafakkur, biologik xilma-xillikni asrash hamda insonning tabiat oldidagi mas'uliyati nuqtai nazaridan yoritilgani aniqlandi. Tadqiqot zamonaviy Amerika va o'zbek adabiyotini ekokritik metodologiya asosida qiyosiy o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: Ekokritika, ekologik adabiyotshunoslik, inson va tabiat munosabatlari, yovvoyi tabiat, grizli ayig'i, bo'ri, qiyosiy adabiyotshunoslik, ekologik tafakkur.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА И ДИКОЙ ПРИРОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ АМЕРИКАНСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются этапы становления и развития экокритики, а также её теоретико-методологические основы в современном литературоведении. На основе экокритического подхода проводится сравнительный анализ произведений Брайса Эндрюса Down from the Mountain: The Life and Death of a Grizzly Bear и Нормурода Норкобилова Ovul oralagan bo'ri. Результаты исследования показывают, что в обоих произведениях взаимоотношения человека и дикой природы раскрываются через идеи экологического сознания, сохранения биоразнообразия и ответственности человека перед природой. Полученные результаты расширяют возможности сравнительного изучения современной американской и узбекской литературы с позиций экокритики.

Ключевые слова: Экокритика, экологическое литературоведение, человек и природа, дикая природа, медведь гризли, волк, сравнительное литературоведение, экологическое сознание.

Kirish. XX asrning oxiri XXI asr boshlarida ekologik muammolar global darajaga ko'tarila boshlandi va bu ekologik inqirozlar davri sifatida inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarga yangicha nazar bilan qarash zaruratini yuzaga keltirdi. Turli xil ekologik muammolar jumladan atrof-muhitning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, iqlimning o'zgarishi inson ekologik tafakkurining shakllanishiga sabab bo'ldi. Ushbu jarayon gumanitar fanlar, xususan, adabiyotshunoslikda ham yangi metodologik yondashuvlarning paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Ana shunday yo'nalishlardan biri - ekokritika bo'lib, u adabiy matnlarni ekologik nuqtai nazardan tahlil qiluvchi mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllana boshladi.

Ushbu maqolada zamonaviy Amerika va o'zbek adabiyotidagi animalistik asarlarni qiyosiy tahlil qilish orqali inson va tabiat munosabatlarini g'arb yovvoyi tabiati va

sharqona an'anaviy qarashlarni badiiy tafakkurdagi aksini tasvirlashga xarakat qilindi. Amerika adabiyoti vakili Brays Andryuvs (Bryce Andrews) o'zining "Tog'dan tushgan ayiq" ("Down from the Mountain") asarida grizli ayig'ining urbanizatsiya va fermerlik rivojlangan muhitdagi fojiali qismatini hujjatli-badiiy uslubda tasvirlaydi. O'zbek adabiyotida esa Normurod Norqobilov o'zining "Ovul oralagan bo'ri" qissasida insonning tabiat hududlariga tajovuzi natijasida yuzaga kelgan hayvon va inson to'qnashuvini an'anaviy sharqona falsafa va realizm elementlari uyg'unligida ko'rsatib beradi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turli xil ekologik muammolar, ziddiyatlar jaxon adabiyotshunoslari tomonidan o'z badiiy asarlarida atroflicha yoritib kelingan. Aynan ekologik qarashlarni badiiy adabiyotda aks ettirish uchun yangi yo'nalish – ekokritika yuzaga keldi va u so'nggi qirq yil

davomida jahon adabiyotshunosligining eng faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu yo'nalishning nazariy asoslari va metodologik tamoyillari ko'plab xorijiy olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bugungi kunda ekologik adabiyotshunoslik mustaqil ilmiy maktab sifatida e'tirof etiladi. Ekokritikaning dastlabki ildizlari Jozef Mikerning [10] "The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology" (1972) asarida ilgari surilgan "adabiy ekologiya (literary ecology)" konsepsiyasiga borib taqaladi. Miker adabiyotni ekologik qarashlar asosida ko'rib chiqish g'oyasini ilgari surgan va keyinchalik ekokritikaning rivojlanishiga nazariy zamin yaratgan. "Ekokritika" (ecocriticism) atamasi ilk bor ilmiy muomalaga amerikalik olim Uilliam H. Rukkert [14] tomonidan 1978-yilda chop etilgan "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism" nomli maqolasida kiritilgan. U ekologik tamoyillarini adabiyot tahliliga tatbiq etish g'oyasini ilgari surib, badiiy matnni ekologik tafakkur bilan o'zaro bog'liq holda o'rganish zarurligini asoslab berdi va aynan Rukkertning ishlari keyingi tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi.

1980-yillarning oxiriga kelib ekokritika alohida ilmiy yo'nalish sifatida rivojlana boshladi. Bu o'rinda Cherill Glotfeltning hissasi beqiyosdir. Uning tashabbusi bilan ekologik adabiyotshunoslik bo'yicha tadqiqotchilar birlashib, 1992-yilda "Association for the Study of Literature and Environment" (ASLE) uyushmasi tashkil etildi. Mazkur uyushmaning tashkil etilishi ekokritikaning rivojlanishida muhim burilish bo'ldi. Oradan ko'p o'tmay, 1993-yildan boshlab ISLE (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment) ilmiy jurnali nashr etila boshlandi va bu nashr ekokritik tadqiqotlarning asosiy xalqaro maydoniga aylandi.

1996-yildagi Cherill Glotfelt va Harold Fromm [6] muharrirligida chop etilgan "The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology" to'plami ekokritikaning rivojlanish tarixida muhim manba hisoblanadi. Ushbu asarda ekokritikaning asosiy tushunchalari, tadqiqot obyektlari, metodologik tamoyillari hamda istiqbollari tizimli ravishda yoritildi. Glotfelt ekokritikani "adabiyot va jismoniy muhit o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi fan" sifatida ta'riflab, uning tadqiqot doirasini aniq belgilab berdi. Mazkur ta'rif bugungi kunda ham ekokritika sohasidagi eng ko'p murojaat qilinadigan ilmiy ta'riflardan biri hisoblanadi.

1990-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab esa ekokritika nafaqat Amerika adabiyotshunosligi doirasida balki Yevropa, Osiyo va boshqa mintaqalarda ham keng rivojlana boshladi. Laurens Buelling [3] "The Environmental Imagination" (1995) va "The Future of Environmental Criticism" (2005) asarlari ekokritikaning metodologik imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Olim ekologik mazmunga ega badiiy asarlarni baholash mezonlarini ishlab chiqib, ekologik inqirozning adabiyotdagi badiiy aks etishini tahlil qildi. Buell, shuningdek, o'z asarlarida ekologik ongni shakllantirishda adabiyotning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini asoslab berdi. Bugungi kunda ekokritika adabiyotshunoslikning eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U badiiy asarlarni inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ekologik ong va barqaror rivojlanish tamoyillari asosida talqin qilish imkonini beradi. Shu jihatdan ekokritik yondashuv zamonaviy Amerika va o'zbek adabiyotida yovvoyi tabiat obrazlari hamda ekologik tafakkurning badiiy ifodasini tadqiq etishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Greg Garrard [5] o'zining "Ecocriticism" (2012) monografiyasida ekokritikaning asosiy konseptlari – ifloslanish, yovvoyi tabiat, apokalipsis (inson sivilizatsiyasida butunlay yo'q qilib yuborish mumkin bo'lgan global miqyosdagi har qanday halokat, masalan: global isish, tabiiy ofatlar, resurslar yetishmovchiligi va hokozolar.), yashash

muhi, hayvon va Yer tushunchalarini batafsil tahlil qiladi. Muallif ekokritik tadqiqotlarning zamonaviy yo'nalishlarini umumlashtirib, ushbu nazariyaning amaliy qo'llanilish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Jonatan Beyt [2] "The Song of the Earth" (2000) asarida inson va tabiat o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlikni adabiyot orqali tahlil qiladi. Timoti Morton [11] esa "Ecology Without Nature" (2007) asarida an'anaviy "tabiat" tushunchasini qayta ko'rib chiqib, ekologik tafakkurning yangi nazariy modelini taklif etadi. Ursula K. Heiz [7] "Sense of Place and Sense of Planet" (2008) kitobida ekologik muammolarni global madaniy jarayonlar bilan bog'liq holda tahlil qilgan.

O'zbek adabiyotshunosligida ekokritika bo'yicha tadqiqotlar nisbatan kam bo'lsa-da, keyingi yillarda inson-tabiat munosabatlariga bag'ishlangan ayrim ilmiy maqolalar e'lon qilinmoqda. O'zbek adabiyotshunosligida ekokritika nisbatan yangi ilmiy yo'nalish hisoblanadi. So'nggi yillarda ushbu metodologiya asosida tabiat obrazi, ekologik ong, ekopoetika hamda inson va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Jumladan, Bahor To'rayeva [13] ekopoetika va ekokritikani zamonaviy adabiyotshunoslikning istiqbolli yo'nalishlari sifatida baholab, o'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotida tabiat obrazlarining badiiy funksiyasini tahlil qiladi. Tadqiqotda ekopoetik yondashuvning adabiy matnlarni talqin qilishdagi metodologik imkoniyatlari asoslab beriladi. Nargiza Mahmudovanning [9] ekotsentrizm va adabiyotga bag'ishlangan tadqiqotida antropotsentrik va ekotsentrik qarashlar qiyosiy tahlil qilinish, zamonaviy adabiyotda tabiatni inson manfaatlariga bo'ysunuvchi obyekt emas balki mustaqil subyekt sifatidagi o'rni yoritiladi. Muallif ekologik inqirozning nafaqat tabiiy muhit, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy holati bilan ham uzviy bog'liqligini ko'rsatadi hamda jahon va o'zbek adabiyoti misolida tabiatga hukmronlik, uyg'unlik, begonalashuv va mas'uliyat kabi badiiy modellarni yoritadi. Xulkar Ishqobilova [8] "Badiiy adabiyotda ekologik va ijtimoiy inqirozlarning aks ettirilishi: inson va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarning badiiy talqini" nomli tadqiqotida ekologik va ijtimoiy inqirozlarning badiiy adabiyotdagi ifodasini inson-tabiat munosabatlari nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Muallif ekologik inqirozning nafaqat tabiiy muhit, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy holati bilan ham uzviy bog'liqligini ko'rsatadi hamda jahon va o'zbek adabiyoti misolida tabiatga hukmronlik, uyg'unlik, begonalashuv va mas'uliyat kabi badiiy modellarni yoritadi. Keyingi tadqiqotlarda o'zbek nasrining ekopoetik xususiyatlari, ekologik inqirozning badiiy talqini hamda tabiat obrazlarining estetik va axloqiy vazifalari ham o'rganilmoqda. Biroq Brays Andryuvsnning [1] "Down from the Mountain: The Life and Death of a Grizzly Bear" hamda Normurod Norqobilovning [12] "Ovul oralagan bo'ri" asarlarining ekokritik qiyosiy tahliliga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar hozircha aniqlanmadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida Brays Andryuvsnning "Down from the Mountain: The Life and Death of a Grizzly Bear" hamda Normurod Norqobilovning "Ovul oralagan bo'ri" asarlari ekokritik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki asarda inson va yovvoyi tabiat o'rtasidagi munosabatlar va ziddiyatlar markaziy badiiy g'oya sifatida namoyon bo'ladi. Biroq mazkur munosabatlarning ifodalanish usuli, badiiy vositalari va falsafiy talqini har bir asarning milliy-madaniy hamda janriy xususiyatlariga muvofiq o'ziga xos shakllangan.

Brays Andryuvs asarida grizli ayig'i oddiy yovvoyi hayvon emas, Meksika ekotizimining ajralmas bir qismi sifatida tasvirlanadi. Muallif inson faoliyatini yovvoyi tabiatga ta'sirini real voqealar, aniq faktlar asosida yoritib, yovvoyi

tabiat va inson manfaatları o'rtasidagi murakkab ziddiyatlarni ochib beradi. Asarda grizli ayig'ining hayoti va o'limi orqali muallif ayrim jihatlarni ta'kidlashga harakat qiladi, ya'ni biologik xilma-xillikni saqlash, yovvoyi hayvonlarning yashash hududlarini muhofaza qilish, inson manfaatları yo'lida yovvoyi tabiatga zarar yetkazmaslik, hamda insonning ekologik mas'uliyati kabi masalalar ilgari suriladi. Aynan shu jihatdan asarda tabiat inson ehtiyojlariga bo'ysunuvchi obyekt emas, balki mustaqil qadriyat sifatida talqin etiladi.

Normurod Norqobilovning "Ovul oralagan bo'ri" asarida esa bo'ri obrazi nafaqat o'zbek xalqining an'anaviy bo'ri timsolidagi yovvoyi, go'shtxo'r hayvon sifatida, balki oilasiga, bolalariga vafodor va mehribon hayvon sifatida uyg'unlashtirilgan. Muallif bo'rini faqat xavf timsoli sifatida emas, balki yashash uchun kurashayotgan tirik mavjudot sifatida tasvirlaydi. Asarda insonning tabiatga aralashuvi va ekologik muvozanatning buzilishi natijasida yuzaga keladigan inson va yovvoyi tabiat o'rtasidagi ziddiyatlar badiiy vositalar orqali ochib beriladi. Natijada kitobxon asardagi voqealarga faqat inson sifatida baxo bermaydi, balki yovvoyi tabiat nuqtai nazaridan ham baho berishga undaladi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki asarda ham yovvoyi hayvon obrazi asosiy badiiy vosita vazifasini bajaradi. Biroq Brays Andryuvs ekologik muammolarni hujjatli-memuar uslubida, real kuzatishlar va olimlarning ilmiy dalillari bilan yoritgan bo'lsa, Normurod Norqobilov badiiy obrazlar, ramziy ifoda va milliy tafakkur

orqali inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradi. Garchi har ikki asarda janrlar tafovuti bo'lsada, ikkala asarni birlashtiruvchi umumiy jihat — insonning tabiat oldidagi burchi va ekologik muvozanatni saqlash g'oyasining ilgari surilganligidir. Tadqiqot davomida asardagi voqealar faqat qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar asosida emas, balki o'zaro bog'liqlik va ekologik muvozanat tamoyillari asosida talqin qilingani aniqlandi. Har ikki asar ham kitobxonda atrof-muhitga nisbatan mas'uliyat hissini oshirishga, ekologik ongni rivojlantirishga va yovvoyi tabiatni asrash tushunchasi haqida chuqurroq o'ylashga undaydi. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy Amerika va o'zbek adabiyotida ekokritik yondashuvning ilmiy imkoniyatlari keng ekanligini namoyish qiladi. Shuningdek, Brays Andryuvs va Normurod Norqobilov asarlarining qiyosiy tahlili turli madaniy makonlarda ulg'aygan adiblarni inson va yovvoyi tabiat uyg'unligi g'oyasi asosida birlashtiradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu maqolada ekokritikaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinib, uning zamonaviy adabiyotshunoslikdagi metodologik ahamiyati yoritildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ekokritika bugungi kunda inson va tabiat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy matn orqali o'rganishga xizmat qiluvchi eng dolzarb nazariy yondashuvlardan biridir. Har ikki yozuvchi ham asarlarida yovvoyi hayvon orqali tabiatga do'stona munosabatda bo'lish, ekologik tafakkurni rivojlantirish, hamda yovvoyi tabiat oldida inson ma'suliyatini oshirishga undagan.

ADABIYOTLAR

1. Andrews, B. "Down from the Mountain: The Life and Death of a Grizzly Bear". Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2019
2. Bate, J. "The Song of the Earth". Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000
3. Buell, L. "The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.
4. Buell, L. "The Future of Environmental Criticism". Oxford: Blackwell Publishing, 2005
5. Garrard, G. "Ecocriticism" (2nd ed.). London: Routledge, 2012
6. Glotfelty, C., & Fromm, H. (Eds.). "The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology". Athens: University of Georgia Press, 1996.
7. Heise, U. K. "Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global". Oxford: Oxford University Press, 2008.
8. Ishqobilova, X. "Badiiy adabiyotda ekologik va ijtimoiy inqirozlarning aks ettirilishi: inson va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarning badiiy talqini". Toshkent: ACTA NUUZ, 2026. 289–291 b. journals.nuu.uz
9. Mahmudova, N. A. "Eco-Centric Perspectives and the Rethinking of Nature in Literature". Toshkent: Eurasian Journal of Academic Research, Innovative Academy. 2026. 102–107 b.
10. Meeker, J. W. "The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology". New York: Charles Scribner's Sons, 1972.
11. Morton, T. "Ecology Without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics". Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.
12. Norqobilov, N. "Ovul oralagan bo'ri". "Sharq" nashriyoti nusxasi, n.ziyouz.com elektron kutubxonasi, 2005.
13. To'rayeva, B. "Ecopoetics and Ecocriticism as New Directions in Modern Literary Studies. Toshkent: Foreign Languages in Uzbekistan, 2026. 416–446 b. journalffedu.com
14. Rueckert, W. H. "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism". The Iowa Review, 1978. 71–86 b.